

Л. Дячук, канд. юрид. наук, доц.

ПРОБЛЕМА ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ШЛЮБУ (IV – VIII ст.)

В статті досліджується питання реалізації свободи волі у зв'язку з римськими та греко-римськими формами шлюбу. Проблема волевиявлення суб'єктів шлюбу розглядається в контексті генези та еволюції візантійського шлюбно-сімейного права (IV – VIII ст.).

Ключові слова: Візантія, право, свобода, волевиявлення, форми шлюбу, еволюція, християнські цінності.

В статье исследуются вопросы реализации свободы воли в связи с римскими и греко-римскими формами брака. Проблема волеизъявления субъектов брака рассматривается в контексте генезиса и эволюции византийского брачно-семейного права (IV – VIII ст.).

Ключевые слова: Византия, право, свобода, волеизъявление, формы брака, эволюция, христианские ценности

The article deals with the question of free will in connection with the Roman and Greco-Roman forms of marriage. The problem of the declaration of will of the subjects of marriage is considered in the context of the genesis and evolution of Byzantine marriage and family law (IV – VIII century).

Key words: Byzantium, law, liberty, declaration of will, forms of the marriage, evolution, Christian values.

До якісної характеристики історичних цивілізацій очевидно слід віднести специфіку соціального становища особи, її правоздатності та наявність можливостей реалізації природних та юридичних прав на рівні мікро- та макросоціуму. Обидва соціальні світи, тобто сім'я та суспільство, співвідносяться як частина та ціле. Особливості їх соціальних зв'язків у значній мірі визначали специфіку того чи іншого суспільства, держави, цивілізації. Разом з тим сім'я, наприклад, у античному світі була у значній мірі відособленим елементом суспільства. Це був замкнений світ, який мав свою ієрархію, систему цінностей та правила поведінки. В римському суспільстві архаїчної та передкласичної доби була ще проміжна соціальна організація – gens (рід), яка мала власні владні інститути, що приймали внутрішні нормативні акти (jus gentes) [28, с. 184-188]. Про їх зміст йдеться, зокрема, в "Інституціях" Гая (1.164). Jus gentes у значній мірі визначало умови волевиявлення та самореалізації вільнонародженої особи. Втім, у період римської класичної юриспруденції право родової спільноти очевидно втратило юридичну чинність, а у часи імператора Константина I (306 – 337 рр.), який започаткував процес християнізації римського права, gens залишився лише в історичній пам'яті ранньовізантійського суспільства у якості сакрального символу, що був дотичним до суспільних механізмів, які визначали тенденції правомірної та моральної поведінки особи у межах традиційної familias.

Християнізація римського права почалась з видання імператором Константином I низки нормативних актів, мета яких полягала у приведенні інститутів шлюбу та сім'ї у відповідність до християнського суспільного ідеалу та ціннісно-правової доктрини. **Актуальність дослідження** християнізованого римського, тобто греко-римського (візантійського) шлюбного права полягає зокрема у тому, що це був перший у світовій історії прецедент поєднання античної грецької та римської правової культури на основі цінностей християнства, що створило якісно нові правові передумови для реалізації індивідуальної свободи. Слід зазначити, що греко-римський юридичний синтез, на основі християнської парадигми, відобразився у правовій доктрині Візантії, яка суттєво вплинула на тенденції розвитку правових систем народів християнського світу (Європа, Близький Схід, Північна Африка) та суміжних цивілізацій (Персія, Арабський Халіфат, Османська імперія).

Інтерес до правових джерел Візантії за її межами існував з початку формування західноєвропейської "фаустівської" цивілізації і поширення християнства до новітніх часів. Актуальність візантійського права в практичному та гносеологічному сенсі зростає, перш за все, у часи важливих суспільно-історичних змін, що започаткували якісно нові тенденції соціального та духовного життя європейських народів (періоди поширення хрис-

тианства, доба європейського Ренесансу, часи Реформації та Контрреформації, період національного Відродження XIX ст.), коли історичні обставини породжували суспільний інтерес до наукових досліджень національних правових традицій. Науковий інтерес до візантійської правової культури зростає під впливом німецької "історичної школи" права.

Заслугою європейських дослідників XIX ст., передусім таких як К. Цехаріє фон Лінгенталь, Е. Хеймбах, Л. Міттайс (*Німеччина*), Й. Мортрейль (*Франція*), Д. Азаревич, В. Васильєвський, А. Енгельман (*Росія*) було створення джерельної бази для різносторонніх досліджень візантійського права як в плані засвоєння історичного досвіду візантійської юриспруденції, так і в широкому гуманітарному сенсі. Зокрема, йдеться про актуальність дослідження юридичних механізмів забезпечення індивідуальної свободи у контексті врегулювання міжособистісних та публічних правових відносин. Це обумовило інтерес істориків, юристів, філософів, соціологів до феномену візантійської правової культури, в процесі еволюції якої з'явилися унікальні правові феномени. Наприклад, майже повна рівність майнових та немайнових прав подружжя у шлюбі (VIII ст.) [Еклога, 1.1-3], що стали актуальними у Європі у XIX та XX ст. Це посилює інтерес дослідників до генези шлюбного права на християнських ціннісних засадах та його еволюції впродовж тисячолітньої історії. Отже, актуальними є, перш за все, історико-правові дослідження, які розкривають юридичний механізм врегулювання міжособистісних відносин суб'єктів шлюбно-сімейного права при забезпеченні свободи волі та реалізації особистих інтересів. Науковий інтерес, передусім, викликає історія шлюбних правовідносин у IV – VIII ст., яку пов'язують з поняттям *формативна доба*, що тривала від початків християнізації греко-римського права до створення юридичних збірок, які найбільш послідовно і системно відобразили християнський ідеал шлюбу (Еклога та її переробки).

Ранньовізантійське шлюбне право переважно досліджувалось у XIX-XX ст. вітчизняними фахівцями з історії римського права (у тому числі представниками "київської школи права"), в контексті усєї правової цивілістики (М. Неволін, К. Мітюков, В. Синайський, Л. Казанцев, А. Мітюков, Й. Покровський, С. Ландкоф, В. Дроніков, О. Підпригора, Є Харитонов). Дослідження візантійського шлюбного права здійснювались відомими фахівцями з догми та історії канонічного права (М. Горчаков, І. Громогласов, Н. Заозерський, А. Павлов, Н. Покровський, Н. Суворов), однак переважно у контексті канонічної правової системи. Низка спеціальних наукових праць, у яких досліджувались окремі аспекти шлюбного права Візантії, належать переважно дореволюційним історикам-юристам (Д. Азаревич [1], М. Бенеманський [3], А. Гуляев [7], І. Соколов [20],

Ф. Шенвіц [27]). В радянські часи важливі акценти щодо якісних змін інститутів шлюбу та сім'ї в контексті еволюції усього цивільного права Візантії зробила передусім О. Ліпшиц [12], а також І. Медведєв [14], М. Сюзюмов [21], З. Удацьова [23] та ін. Однак лише праця сучасного дослідника В. Форманюка присвячена шлюбно-сімейному праву ранньовізантійського періоду (IV – VI ст.) [24]. Серед сучасних досліджень, дотичних до шлюбно-сімейної проблематики Візантії, необхідно взяти до уваги низку наукових видань з романістики, порівняльного правознавства та "Східної традиції права" Є. Харитонова [25]. Разом з тим, необхідно зазначити, що у науковий обіг практично не введені або використані лише частково численні джерела візантійського права (повний текст Кодексу Феодосія, Кодекс та Новели Юстиніана, Сирійсько-римський законник, переробки та доповнення Еклоги, Епанагога, Прохірон, численні імператорські Новели та ін.). Це, очевидно, є стримуючим фактором дослідження інституту візантійського права та його структурних елементів.

Однією з головних умов укладення шлюбу є волевиявлення його суб'єктів. Вольовий елемент є необхідною підставою та причиною правових відносин. Будь-який правочин чи угода опирається на волю його суб'єктів. Візантійське право доби Юстиніана мало особливий респект щодо вольового елементу (наприклад, воля володіти), який навіть став домінуючим при визначенні правового статусу об'єкта (речі, дії). Якщо у класичному римському праві головним елементом інституту володіння та його умовою вважалося фізичне обладнання річчю, то правова доктрина VI ст. визнавала таким елементом **волю** до володіння. Цілковито влучно у даному контексті є заувага О. Ліпшиц: "Значення цієї переваги волі (апіта) володіти над фактичним обладнанням (*утримуванням*) було настільки великим, що, за поглядами юристів того часу, можна було вважатися законним юридичним володільцем майна без реального володіння ним – річ, цілком несумісна з класичними поглядами (*праворозумінням*)" [12, с. 149]. Тобто, вияв *волі* володіти переважав над фактичним володінням річчю.

Очевидно, перевага психологічного поняття "воля" над матеріальними елементами правової угоди зумовлена християнським вченням про співвідношення матерії та духу. Окрім того, актуалізація проблеми волевиявлення ймовірно пов'язана з впливом на візантійське суспільство довготривалих богословських дискусій навколо питання про божественну та людську природу і волевиявлення Ісуса Христа. Вона також розглядалася у контексті руху людини як Божого творіння до "обожнення людської плоті" за божественно-людською волею та Божим зразком. Причому йшлося про активні дії у світі речей, а не відмову та втечу від матеріальних проблем. Очевидно, якщо воля людини була спрямована на дії, що не суперечили божественному провидінню, відображеному (але не вичерпному) в догматах та канонах Христової Церкви, вона сприймалася серед християн як передумова до людських дій – правочинів та угод.

Боротьба навколо християнських догматів тривала з IV по VIII ст., але її ва ключовий період, що визначила перспективи усього середньовічного богослов'я, припадає на VI ст., тобто на часи появи названого феномену візантійського приватного права [13, с. 282-284]. Православно-католицька (*халкідонська*) традиція збагатилася ідеєю динамічної взаємності обох воель у природі Боголюдини – божественної та людської. Це мало не тільки трансцендентне, метафізичне, але й іманентне значення, оскільки йшлося не про пасивне сприйняття Божої благодаті, але активну вольову позицію, що передбачала вдосконалення людини, "обожнення людського

ества" через вирішення та долання матеріальних ("плотських") проблем суспільного життя.

Наявність волі суб'єктів суспільних відносин було завжди необхідною умовою дійсності правової угоди. Аналогічним чином це стосується й шлюбного договору. Якщо у християнському суспільстві (починаючи з VIII – X ст.) шлюб – це перш за все таїнство та виявлення згоди майбутнього подружжя (що є основною підставою/умовою та необхідною формою одруження), то в римському праві та правовій традиції народів Стародавнього Світу акт шлюбу був передусім цивільною угодою. В залежності від специфіки правового мислення та національних традицій визначалися суб'єкти шлюбних угод.

Оскільки візантійське право – це синтез трьох основних традицій: римського права, християнських цінностей та окремих інститутів грецької правової культури, – необхідно виявити основні концептуальні положення, що виражають кожну з названих традицій стосовно волевиявлення суб'єктів шлюбу.

За Гортинськими законами (Греція), яким більшість відповідають, за правовим змістом, юридичні джерела давньогрецького *ойкосу*, дружина купувалась як звичайна річ, але річ з особливими якостями – здатністю здійснювати репродуктивну функцію роду. В будь-якому разі жінка практично не могла виявляти свою волю стосовно майбутнього шлюбу, оскільки інтереси сім'ї та роду домінували над її волевиявленнями. В певних випадках наречену не купували, тобто вона не перетворювалась в об'єкт зобов'язального права (договір купівлі-продажу). Такий випадок настав, коли вона залишалась єдиним спадкоємцем сім'ї. Проте, виявити волю до шлюбу вона не могла й при цих обставинах, оскільки майбутній шлюб врегульовувався нормою звичаєвого права, що передбачала відповідні зобов'язання нареченої перед батьківською сім'єю, які зафіксовані в Гортинських законах: *дочка-спадкоємниця нехай буде видана заміж за старшого з братів батька* [6, с. 144]. Таким чином, воля дочки-спадкоємниці стала жертвою шлюбної стратегії батьків, що передбачала збереження майнової становища сім'ї та сакральних традицій роду.

Натомість чоловік міг виявити волю до шлюбу з жінкою, яка відповідала певним вимогам (статус свободи нареченої, належність до сім'ї з правом громадянства та фізична здатність до продовження роду). Втім, при згаданих обставинах, він, як і його дружина, також ставав об'єктом шлюбної стратегії родини, оскільки без права вибору був змушений одружитися з власною племінницею.

Щоправда, в I ст. н.е., за свідченням Діонісія з Галікарнасу, греки при одруженні дітей не обмежували їх волю формально-юридичними вимогами, характерними для римського права, оскільки процес емансипації дітей та їх одруження сприймався як вияв природних законів. [15, с. 277]. Однак сама ідея шлюбу у грецькому середовищі на межі старої і нової ери, а також впродовж перших століть після Різдва Христового була далекою від християнського ідеалу. В часи раннього християнства та в перехідному IV столітті існувало два взаємопов'язані рівні ментального сприйняття жінки та шлюбу: метафізично-трансцендентний та матеріально-іманентний. У контексті першого рівня вважалося, що основна мета та суспільне призначення жінки – народження дитини, що забезпечувало продовження роду і, таким чином, "втеча від смерті". Другий рівень був вираженням традиційних ціннісних орієнтацій пізньоантичного соціуму: шлюб уявлявся як засіб забезпечення майнових інтересів родини. В обох випадках ментальні стереотипи суспільства передбачали сприйняття шлюбу та інтимного життя подружжя як публічного явища [4, с. 297-342].

Проти цього експресивно і талановито виступав Св. Григорій із Нісси (Нізіанзін), який заперечував публічність шлюбу і вважав його таїнством, пропагував персоналізацію інтимних відносин подружжя, а народження дитини сприймав як сакральну подію християнської сім'ї [4, с. 312-316]. Звичайно, грецька доктрина шлюбних відносин та самого інституту шлюбу не відповідала християнським цінностям та майбутнім принципам візантійського права, а ідеї Григорія Нисського були реалізовані лише у VIII ст., як на рівні канонічного права (*Постанови Трулльського собору 691-692 pp.*) [18, с. 430-599], так і забезпечені цивільним законодавством (*Еклоза, 1.1-3*).

В якості другого смислового потоку генези візантійської правової культури виступили юридичні доктрини римського класичного права. Як свідчать правові джерела, римське право мало не тільки доктринальний вплив, а стало юридично-технічною основою візантійської правової системи (наприклад, реформи імп. Юстиніана та Програма "очищення стародавніх законів" імп. Василя I – Лева VI) [14, с. 167-187].

Початки волевиявлення стосовно шлюбу у римській правовій традиції заховані в окутаній міфологічним мисленням історичній свідомості римських громадян. Першим міфоісторичним фактом шлюбного волевиявлення, за давньоримським епосом, було "викрадення сабінянок". Така форма встановлення шлюбних відносин збереглась в багатьох народів світу. Активно роль належала нареченому, а пасивна – нареченій. Розрив з традиційним оточенням майбутньої нареченої, при існуванні нових форм укладення шлюбу, зберігся в історичній пам'яті етносів у формі симуляції викрадення нареченої.

На початку історії Стародавнього Риму, відомої уже за письмовими джерелами, склався шлюб *cum manu*. Він походив з цивільного, а саме з речового права. В давньоримському обороті суб'єктами відносин були сімейні союзи, об'єднані владою *paterfamilias* (*домовладки*) [27]. Його влада спочатку в тій же мірі поширювалась на речі, рабів та членів *familia*. За своїми рисами підвладності це були *майже* тотожні об'єкти його власності. З часом у характері цієї влади, в залежності від диференціації її об'єктів, відбулися формально-правові зміни. Види владних функцій *paterfamilias* по відношенню до різних об'єктів власності отримали різний об'єм його правових можливостей. Влада над рабами, які визначались як *res* (речі), худобою та неживими предметами вважались речовим правом (правом власності). Дружина та діти, оскільки вони мали *status persona*, а не *res*, стали об'єктом влади сімейного права домовладки: діти потрапляли під *patria potestas*, а дружина – *manus mariti*. Останнє поняття і визначило назву шлюбу-сім'ї – *cum manu*. Суб'єктом волевиявлення при вступі у шлюб і по відношенню до зовнішнього світу впродовж усього життя був чоловік, якщо він мав статус особи *sui juris* (свого права). Натомість дружина була об'єктом права чоловіка або іншого домовладки і мала статус особи *alieni juris* [чужого права]. За сімейним становищем по відношенню до своїх дітей вона стала *loco sororis* (в якості сестри), а по відношенню чоловіка-домовладки – *filiae loco est* (в якості дочки) [17, с. 274-275, 425].

Вид шлюбу по суті визначав право на реалізацію волі під час укладення шлюбної угоди. Натомість визначення та волевиявлення суб'єктів формування шлюбу залежало від його історичної форми. Відомий юрист класичного періоду римського права Гай у знаменитому творі "Інституції" аналізує три форми шлюбу: 1) *confarreatio*; 2) *coemptio*; 3) *usus* (Gai. Inst. 1. 110-113) [5, с. 31]. Перша форма передбачала низку сакральних

обрядів, зокрема відкушування обома нареченими особливого хліба – *panis farreus*. Звідси походить назва форми укладення шлюбу. Обов'язковим при цьому є урочистий характер обряду, особиста присутність наречених, які сакральною дією (куштуванням освяченого хліба) підтверджують своє волевиявлення щодо вступу у шлюб. Пізніше з'являються інші види та форми шлюбу, але форма *confarreatio* збережеться не тільки до часів Гая, але й до епохи християнізації права та становлення християнської форми шлюбу. Це зумовлено тим, що за традицією тільки особи, народжені в сім'ях, що створені за формою *confarreatio*, можуть займати сакральні посади. Не випадково в літературі поширеною є думка, що *confarreatio* – виключно патриціанська форма шлюбу [24, с. 94].

Друга форма шлюбу – *coemptio* походить від купівлі дружини у її батька, іншого домовладки чи опікуна. При житті юриста Гая (2-га пол. II ст.) *coemptio* залишалась легальною формою емансипації жінки, яка могла фіктивно використати її для того, щоб позбутися небажаного опікуна або вийти з-під влади домовладки (Gai. Inst. 1. 113-115). В архаїчний та передкласичний періоди історії римського права *coemptio* – це традиційна форма шлюбу, доступна не тільки патриціям, але й плебеям [26, с. 94]. Як зауважив московський проф. Хвостов, це був світський обряд, який по формі нагадує набуття права власності шляхом *mansipatio* [26, с. 94]. Обряд, на думку московського юриста, передбачав купівлю дружини чоловіком. Натомість проф. Покровський переконаний, що обряд здійснювався як будь-яка купівля в присутності п'яти свідків [17, с. 424]. Наступні елементи шлюбної дії, на його думку, мають цілком символічний характер: наречений при здійсненні шлюбного обряду мав при собі вагу як при купівлі звичайних товарів, виголошував відповідну вербальну формулу і після цього передавав метал домовладки нареченої, купівля якої по суті фіксує волевиявлення нареченого і *paterfamilia*, при абсолютній пасивності нареченої (оскільки річ при купівлі "мовчить"). На наш погляд, відсутність явно виражених сакральних елементів у шлюбному обряді купівлі дружини свідчить про його соціальне походження. Очевидно, він був поширений серед плебеїв, колишніх латинів та інших категорій населення, які отримали за едиктом імператора Каракалли у 212 році статус римських громадян. Тому їм недоступною, як і плебеям, була форма шлюбу *confarreatio*. Шлюб за формою *coemptio* очевидно відображав традиції середніх соціальних прошарків населення, частина яких належала до колишніх союзників республіканського Риму. За своєю формою він має інтернаціональні риси і в більшій мірі відповідає *jus gentium* [*право народів*]. Можна припустити, що в стародавні часи відповідна форма наповнювалась сакральною символікою.

Форма шлюбу *coemptio* цілком відповідає змісту шлюбу-сім'ї *cum manu*. Можливо, звичайна купівля була поширена у часи недиференційованого підходу домовладки до усіх речей (рухомих та нерухомих, підвладних членів родини і рабів та неживих субстанцій). В період диференційованого сприйняття домовладки об'єктів, на які поширюється його влада, очевидно, відбулись зміни і при купівлі дружини. Окрім елементів звичайного договору купівлі-продажі, форма шлюбу *coemptio* передбачала обряд, який мав також, як і елементи приватної угоди, юридичний характер. На думку проф. Покровського, перед актом *mansipatio* відбувався обмін запитаннями між нареченими стосовно згоди вступу у шлюб. Спочатку наречений запитував наречену "an tu mihi materfamilias esse velis" і отримував позитивну відповідь. Після цього наречена ставила подібне,

але відповідне до статусу майбутнього чоловіка запитання і також отримувала позитивну відповідь. Таким чином наречена, в інтерпретації відомого романіста з врахуванням історичних фактів, була і об'єктом, і суб'єктом *coemptio*. Він вважав, що юридичний смисл мала лише друга частина *coemptio*, у якій розв'язувалось питання *mansipatio* [16, с. 350]. На наш погляд, якщо усна згода обох наречених вступити у шлюб мала виключно обрядовий характер, то такий обряд формував переконання в суспільстві, що шлюб повинен опиратися на волевиявлення майбутнього чоловіка та дружини.

Отже, обидві форми шлюбу стали легальними засобами для створення римської *сім'ї*. *Coemptio* як форма шлюбу характерна для середовища плебеїв, хоча згодом поширилась майже на усіх римських громадян. Натомість *confarreatio* як форма шлюбу аристократії назавжди залишилась недоступною для плебеїв [16, с. 349]. Попри архаїчність походження, аристократична форма шлюбу цілком відповідала правовій доктрині доби Октавіана Августа і у частині врегулювання шлюбно-сімейних відносин, найбільш повно відобразилась в *Lex Julia et Papia Poppaea* та в *Lex Julia de adulteris* [16, с. 350]. У названих нормативно-правових актах законодавець передбачив правовий механізм, що фактично позбавляв можливості реалізацію волі аристократів щодо шлюбу з жінками, які належали до певних категорій громадян. Тобто йшлося про юридичну нікчемність шлюбу з особами, які визначалися за традиційними моральними (*повії, актриси, звідниці*) та соціальними (*вільновідпущеники*) принципами. Оскільки законодавець не міг обмежити правоздатності римських громадян, так як її визначає правовий статус особи, йшлося про обмеження, у нормативно визначених випадках, дієздатності окремих категорій населення. В період римського класичного права дієздатність правопорушників шлюбного законодавства обмежувалася нормами правової традиції та нормативно-правовими актами, які були результатом нормотворчої ініціативи принцепса. Обидві юридичні інституції (*форма шлюбу та правова доктрина*) мали, у класичний період, одну принципову рису – врегулювання шлюбно-сімейних відносин та захист інтересів римської аристократії. Для її повнокровного збереження, оскільки аристократія несла історичну відповідальність за долю громадян Риму, Октавіан Август вважав за необхідне обмежити можливість волевиявлення щодо незаконних дій, які порушували шлюбну традицію, суспільну мораль та існуючий порядок речей.

Третя форма шлюбу *cum manu* – *usus*, була доступна усім римським громадянам, у тому числі й вільновідпущеникам, окрім осіб сенаторського стану. В науковій літературі існує думка, що особливості даної форми шлюбу полягають у тому, що спільне проживання впродовж року надавало йому за *принципом давності* юридичної сили, тобто законності [17, с. 425]. Тим не менше, форма шлюбу *usus*, як свідчить аналіз джерел та літератури, передбачала два варіанти правочинності дружини щодо перспектив правового статусу: 1) зберегти попереднє правове становище; 2) змінити свій правовий статус. У першому випадку їй необхідно було залишити за *власною волею* на кілька днів оселю чоловіка перед закінченням річного терміну шлюбного життя і зберегти, таким чином, у контексті відносин з чоловіком *status familiae* – *personae sui juris*. Натомість у другому випадку, проживши у будинку чоловіка більше року вона шляхом *capitis deminutio minima* (мінімальне зменшення правоздатності особи, тобто за *сімейним статусом*) втрачала статус *personae sui juris* і набувала сімейного статусу *personae alieni juris*. Добровільне *capitis deminutio* дружини і набуття сімейного статусу

особи *alieni juris* зумовлювало її становище у *сім'ї*, як у попередніх формах шлюбу *cum manu*, на рівні *filia loci* (дочки домовладки). У даному випадку *capitis deminutio* дружини відбувається завдяки наступним юридичним явищам: 1) принципу давності, характерному для речового та зобов'язального права і поширеному при формі шлюбу *usus* для врегулювання шлюбно-сімейних відносин; 2) волевиявленню дружини, яка мала право вибору. Так, як володіння нерухомим майном впродовж двох років, а рухомим – одного року надавало йому статус власності, так і співжиття більше одного року забезпечувало чоловіка по відношенню до дружини владними правовими можливостями домовладки. Таким чином **воля жінки** могла бути реалізована відповідним вибором, від якого залежав її сімейний правовий статус та рівень особистої правоздатності. Добровільне визнання жінкою правового статусу домовладки через скорочення власної правоздатності, очевидно, сприймалось як юридичний засіб для збереження та зміцнення *сім'ї*. Така правова тенденція виглядала близькою до християнських приписів канонічного права, адже цілком повноправна жінка *добровільно* визнала владу чоловіка, що окрім зміни змісту правовідносин повинно було сприяти зростанню його моральному авторитету. Однак, християнська правова доктрина передбачала зрівняння юридичних прав чоловіка та дружини. Натомість його маральний авторитет та відповідальність мали бути підставою для неформального і формального становища глави *сім'ї*, яке опиралось на сакральну традицію. Близька за правовим змістом концепція шлюбу з'явилася у збірнику права доби іконоборців (VIII ст.), що було результатом тривалої еволюції візантійського шлюбного права та ціннісних орієнтацій широких мас населення. Однак пізньоримські юристи намагалися створити юридичні механізми врегулювання правовідносин подружжя без залучення явищ сакральної сфери.

Подібні тенденції суспільного розвитку були помітні у Римській державі до і на початку християнської епохи. Так, у процесі суспільної еволюції під впливом філософії стоїків з'явився новий вид шлюбу – *sine manu*. Його правові ідеї та принципи мали тенденцію як до гуманізації суспільних відносин, так і до небезпеки втрати традиційних моральних цінностей. Шлюб *sine manu*, що виник у класичний період історії римського права у контексті ідей реалізації суб'єктивної свободи різностатевими суб'єктами права, передбачав принцип роздільності майна та відсутність чоловічої влади над жінкою. Однак цей вид шлюбу не завжди створював умови для зростання особистих прав жінки, оскільки вона часто залишалась під владою свого домовладки (батька, діда і т. ін.). Тим не менше, шлюб *sine manu* був важливим кроком до гуманізації сімейних відносин при забезпеченні особистих (майнових та немайнових) прав дружини. На думку істориків римського права такий вид шлюбу виник для узгодження інтересів та врегулювання правовідносин між патриціями та плебеями. Він потенційно міг надати жінці широкі можливості виявлення волі. На думку Й. Покровського, поява шлюбу *sine manu* – це справжній правовий переворот, що порушив традиційні принципи патріархальної римської *сім'ї* [16, с. 351].

Загальною тенденцією в добу християнізації римського права стає юридичне та фактичне розширення особистих (майнових та немайнових) прав жінки у шлюбі в межах її правового статусу [12, с.47]. Однак, це супроводжувалось суттєвим зростанням юридичної відповідальності за порушення норм шлюбного законодавства та християнської моралі. Відповідно до тогочасної християнської правової доктрини окремі аморальні дії, поширені у добу принципату, в добу християнізації

права вважалися небезпечними кримінальних злочинами проти суспільства і християнської Церкви. Зростання умов для реалізації особистої свободи пропорційно відобразилось на рівні юридичної відповідальності за неправомірну поведінку (перелюб, інтимні стосунки вільно народжених з рабами та ін.) [19, с. 161-181].

Загальновідомою є думка, що правові реформи імператора Юстиніана передбачали більш ефективні, порівняно з попередніми, нормативні гарантії, для захисту майнових прав дружини у шлюбі *sine manu*. Йдеться про заборони взаємних "подарунки" у шлюбі між чоловіком та дружиною, оскільки така практика могла цілком легально привести до втрати особистого майна. Особливо суворий правовий режим був створений для нерухомого детального майна дружини в контексті можливих посягань на нього чоловіка чи його спадкоємців [2, с. 829]. Окрім того, вона цілком вільно розпоряджалась особистим майном у шлюбі, яке позначалось римським поняттям *рагаргерна* [2, с. 846]. Це створювало матеріальну основу для зростання особистих прав жіночої половини візантійського суспільства.

Волевиявлення при вступі у шлюб в добу Юстиніана регулювалось нормами Кодексу, Дигест, Інституцій та Новел. Так, першою умовою чинності шлюбу, за Дигестами, було волевиявлення його суб'єктів. "Не може відбутися шлюб, – зауважував в "Коментарях до едикту" римський класик Павло, – інакше, як за згодою всіх, хто поєднується шлюбом і в чий владі вони перебувають (D. 23.2.2)" [8, с. 275]. Таким чином, у сентенції йдеться про волевиявлення обох наречених і домовладки (батька, діда чи іншої особи). Разом з тим, із нормативного припису Павла витікає, що згода на шлюб третьої особи не потрібна, якщо наречений чи наречена має сімейний статус *personae sui juris*.

Воля нареченого, при його відсутності, могла фіксуватись у листі, натомість згода нареченої, яка "вводиться в дім його", могла реалізуватись при умові її особистої присутності (D. 23.2.5). Такий підхід юстиніанівських юристів мав доктринальний характер, джерелом якого були норми класичного права зафіксовані у Дигестах Юстиніана.

Тільки божевілля домовладки звільняло підвладного нареченого від очікуваної згоди. Однак, коли піддомовладка через психічну хворобу не міг адекватно виявити свою волю, то його право на згоду чи незгоду стосовно шлюбу переходить до батька нареченого і в протилежному випадку навпаки – від батька до діда (D. 23.2.9). Отже із сказаного можна зробити наступні висновки: 1) юристи класичного періоду та доби Юстиніана передбачали волевиявлення підвладних наречених на одному рівні з виявом волі їхніми домовладками (дід, батько та ін); 2) волевиявлення нареченого має юридичну силу незалежно від його форми (усної чи письмової, особистою заявою чи через представників); 3) волевиявлення нареченої здійснюється особисто і в усній формі; 4) законність шлюбу також корелювалась волевиявлення батьків, чинність якого залежала від правового сімейного статусу наречених: *особа своєї влади* чи *особа чужої влади*. В будь-якому разі, тільки згода усіх суб'єктів шлюбної процедури надавало шлюбу законної сили.

Втім, могли скластися обставини, коли потенційний учасник шлюбної угоди не виявив волі до укладення шлюбу. Специфіка врегулювання такої ситуації очевидно залежала від того, до якої категорії належав той потенційний суб'єкт шлюбу, який виявив негативне ставлення до його узгодження: наречена, наречений чи домовладка. Волевиявлення наречених при запереченні небажаного шлюбу у римській класиці було майже на одному юридичному рівні. Не дивлячись на підвладність дітей

одного та другого домовладки, шлюб без їх згоди вважався незаконним, оскільки волевиявлення усіх суб'єктів шлюбної угоди було найважливішою умовою його правомочності. Такі правові вимоги до інституту шлюбу були свідченням того, що часи, коли діти домовладки розглядалися в якості об'єктів його права на рівні з рухомим та нерухомим майном, залишилися у призабутому минулому архаїчного періоду. На нашу думку, принципову роль при цьому (рівність в правах щодо вияву волі до шлюбу наречених та тих, хто давав на це згоду) відіграло преторське право, оскільки згадана сентенція римського юриста Павла є ні чим іншим, як його тлумаченням відповідної норми "Постійного едикту" (D. 23.2.2).

Однак рівність юридичної сили волевиявлення батьків та дітей виявлялася і у тому, що батьки також мали право на негативне ставлення щодо бажаного для їх дітей шлюбу. Наприклад, батько дочки, що знаходилась під його владою, міг за своєю волею розірвати шлюбну домовленість (D. 23. 1.10). Розрадою для наречених у цьому та інших випадках ігнорування їх волевиявлення стало уже не *jus pretorium*, а норми невідомого раніше джерела/форми права, що з'явилося у добу Октавіана Августа під назвою *constitutiones principum*, а з II ст. за юридичною силою вважалася рівною *lex [закону]*. Спочатку Юлій Октавіан Август [Святий], а згодом "божественні Север та Антонін" наказують своїм проконсулам та намісникам змусити батьків одружувати своїх дітей, очевидно, якщо вони не виявляли відповідне бажання, і надавати їм посаг (D. 23. 2.19). Безперечно, такий юридичний механізм врегулювання даної проблеми не відповідав правовій доктрині *jus civile*, а також юридичній техніці преторського права. Якщо претори творили "право справедливості", знаходячи такі витончені формули, що прямо не суперечили квіритському "цивільному праву", то принцепси-імператори часто керувалися суспільно-правовою доцільністю. Така доцільність очевидно не сприймалась *прокуліанцями*, які зазвичай вважалися захисниками традиції *jus civile*, натомість – з ентузіазмом обґрунтовувалась *сабініанцями* [28, с.109-110]. У випадках, коли йшлося про врегулювання міжособистісних відносин та захист особистих прав громадян Римської імперії, нові принципи шлюбно-сімейного права початку принципату, визначили відповідні тенденції, що, як свідчать уривки з Дигест, цілком відповідали правовим доктринам шлюбу пізньоримських юристів та систематизаторів права доби Юстиніана. Цей ентузіазм пізньоримських юристів яскраво виявився у змісті та стилістиці згадуваної нами сентенції Марціана, зокрема, у її останньому реченні, яка доповнює текст цитованих нами імператорських конституцій: "Але таким, що забороняє (шлюб) вважається й той, хто не шукає шлюбну партію (для своїх дітей)" (D. 23.2.2). Очевидно, принцепси-імператори мали на увазі не волю нав'язування дітям знайдених батьками шлюбних партій, а можливість вибору з поміж наявних претендентів на шлюб.

Варто зазначити, що такі рішучі кроки у сфері законодавчої політики *principum* [перших з сенаторів], що одночасно поєднали повноваження кількох магистратів, юристи намагались реалізувати у формі відповідній правовим традиціям Римської держави: нормативний припис Юлія, тобто Октавіана Августа, був оформлений як закон *Julia et Papia Poppaea* і ухвалений сенатом, оскільки на той час законодавчі повноваження перейшли від народних зборів (*комицій*) до сенату [17, с. 169-170]. Таким чином подібна правова політика імператорів-принцепсів оформлялась як виявлення волі народу.

Згодом пізньоримські юристи – Марціан, Ульпіан, Павло, Папініан та Модестін цілком свідомо сприйняли необхідність нових юридичних механізмів у врегулю-

ванні шлюбно-сімейних відносин, зокрема, які забезпечували б зростання правоздатності підвладних дітей (D. 23.1-2). Разом з тим, вони намагалися теоретично обґрунтувати імператорські "новелістичні" *leges* як правову форму, тотожну за юридичною силою загальнонародній формі *lex*. Остання, у контексті ретроспективних уявлень, історичної традиції та суспільної свідомості, визначалася такою, що мала найбільшу юридичну силу та легітимність, оскільки опиралася на традиції квіритського права та волевиявлення *Romanus populus*. Таку непросту юридичну метаморфозу – ототожнення традиційно-народного *lex* та "модерно"-імператорського *leges* – намагався обґрунтувати знаменитий пізньоримський юрист Ульпіан, який переконував у наступному: "Quod principi placuit, legis habet vigorem" [Що вирішив принцепс, має силу закону] (D. 1.4.1.)

Зосередження у руках імператорів законодавчих функцій дало їм можливість більш рішуче ухвалювати необхідні нормативно-правові акти, які на їх думку, виражали потреби суспільства. В першу чергу йшлося про імператорські конституції, що врегульовували шлюбно-сімейні відносини. Окрім того, це обумовило низку приватних та офіційних заходів по систематизації римського та ранньовізантійського права (Кодекси Гермогена, Грегоріана [9, с. 115] та Феодосія II) [11, с. 247-261].

Під час законодавчих реформ Юстиніана норми шлюбно-сімейного права увійшли в складові частини найбільш досконалої і об'ємної на той час систематизації публічного та приватного права імперії – *Corpus juris civilis* [23, с. 3-37]. У нашому контексті принципове значення має той факт, що праці 39-х відомих римських юристів, уривки яких увійшли у Дигести, незалежно від того чи володіли вони у свій час імператорським *ius response*, 31 грудня 530 року набрали законної сили. Тобто згадані вище сентенції римських юристів, які торкалися врегулювання шлюбних правовідносин та поміщені в 23-ій книзі Дигест, набрали у нових суспільних умовах відповідної юридичної сили. Завдяки цьому, вони стали нормативно-конструктивною основою подальшої еволюції візантійського права. Окрім того було систематизовано і підтверджено чинність імператорських конституцій, переважно християнської доби (від Константина до Юстиніана та класичного періоду (Антонін Пій, Марк Аврелій, Септимій і Олесандр Севери, Аврелій Антонін (Каракалла), Діоклетіан), що увійшли у Кодекс Юстиніана. Звичайно, усі частини (галузі) приватного права і, перш за все, нормативно-правові акти, що регулювали шлюбно-сімейні відносини, починаючи з доби християнізації права, набрав легітимності та законності.

Однак в період Юстиніана християнство лише частково змінило юридичний зміст інститутів приватного права. Одна з наукових проблем у даному контексті полягає в тому, щоб визначити відповідні зміни і проаналізувати юридичний механізм волевиявлення суб'єктів шлюбу. Як уже було зазначено, норми римських юристів не тільки не заперечувались, але й отримали юридичну силу. На нашу думку, це було зумовлено наступними обставинами: 1) у Дигести увійшли норми шлюбного права, які кардинально не суперечили правовій доктрині доби Юстиніана; 2) юстиніанівське шлюбне право, попри певні відображення християнських цінностей, було далеким до християнського ідеалу; 3) деякі нормативні конструкції римських класиків, незважаючи на протилежність релігійно-моральної основи римської та візантійської правової культури, увійшли як у Дигести Юстиніана, так і в інші візантійські збірки права. Прикладом може бути визначення шлюбу римського юриста Модестіна: "*Nuptiae sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani juris*

communication" [Шлюб – це згод чоловіка та дружини, спільність усього життя та єднання (взаємні відносини) за божественним та людським правом] (D. 23.2.1), яке стало основним визначенням шлюбу у візантійській (світській) та канонічній правових системах. Варто згадати більш лаконічне визначення шлюбу Ульпіана: "*Nuptias non concubitus, sed consensus facit*" (D. 50.17.30) [Шлюби створюються не співжиттям (зляганням, статевими відносинами [22, с. 111]), а згодою (сторін) – Пер. Л.Д.] Обидва нормативно-правові визначення основними суб'єктами укладення шлюбу та його існування вважали чоловіка та дружину. Якщо зміст сентенції Ульпіана визначає, що основною ознакою шлюбу є подружній договір, то у Модестіна йдеться про правову основу шлюбу. Як у першому так і в другому випадку увага акцентується саме на волевиявленні наречених при укладенні шлюбу (Ульпіан) та набутті ним відповідного правового становища.

Натомість автори Інституцій Юстиніана, що відображали правову парадигму Візантії VI ст., посилаючись на римське цивільне право, природне право та чинне імператорське законодавство, зафіксували перевагу згоди батьків над волевиявленням дітей (In.1.10.). Дочка вважалася такою, що виявила волю до його укладення, якщо активно його не заперечувала чи виявила згоду мовчанням. Причина нерівності правових можливостей батьків і дітей, нареченого і нареченої при укладенні шлюбу в добу Юстиніана, на думку автора, закорінена у нормативно-регулюючих механізмах дохристиянської римської та грецької правової традиції античної (дохристиянської) епохи.

Справжній переворот у сімейних відносинах між подружжям та у їхніх стосунках з дітьми відбувся у VIII ст. Основним збірником візантійського права доби іконоборців стала *Еклога* (726 р.) – *вибірка із законодавства Юстиніана*, за визначенням її творців. Насправді, юстиніанівські правові інститути зазнали принципових юридично-технічних та правових корекцій, що були обумовлені соціальними та релігійними причинами [29]. На авторитетну думку, яку висловив німецький вчений-юрист К. Цехаріе фон Лінгенталь, шлюбне християнське право вперше було детально розроблено лише у Еклозі [30, с. 57]. Дійсно, Еклога імператорів Ісврійської династії Лева III (717 – 741) та Константина V (741 – 775) передбачала майже повну рівність у майнових та немайнових правах і правовідносинах подружжя, суттєві зміни в особистих правах дітей, новели у формі шлюбу, зокрема, в способах волевиявлення його суб'єктів. За Еклогою, перед укладенням шлюбної угоди важливу роль законодавець надав заручинам, які стали цілком самостійним та формально визначеним інститутом шлюбно-сімейного права. За юридичною силою він майже не поступався шлюбній угоді, оскільки на заручених, завдяки цьому інституту, покладалися вагомі майнові та немайнові зобов'язання. Скасування заручин передбачало цивільну юридичну відповідальність досить широкого нормативного спектру. Шлюбна угода лише дублювала формальну згоду (волевиявлення) суб'єктів шлюбу. Принципове значення для надання шлюбним відносинам юридичної чинності, як свідчить зміст II титулу Еклоги – "Про укладення шлюбів між християнами", полягало у необхідності попереднього врегулювання майнових прав суб'єктів шлюбу. Натомість при угоді заручин першою принциповою умовою її правочинності була згода тих, хто заручався, а після цього згода їх батьків чи опікунів. Це волевиявлення зберігало чинність при вступі у шлюб, оскільки стосовно останнього заручені виявили волю, взявши на себе зобов'язання вступити у шлюб та усвідомлюючи покла-

дену на них юридичну (в позитивному значенні) відповідальність. Таке уважне ставлення до вияву волі суб'єктів шлюбу очевидно пов'язане з особливим його місцем в християнській христології. Разом з тим, вільному волевиявленню та його реальному здійсненню сприяла більш деталізована юридична процедура укладення шлюбної правової угоди.

Умовами вступу у шлюб була християнська віра, укладення його в письмовій чи усній формі (останнє очевидно стосувалось незаможних верств населення), віковий ценз для чоловіків 15 та для жінок 13 років, взаємне волевиявлення згоди наречених і їх батьків, а також відповідне становище наречених, яке передбачало відсутність ознак, за якими шлюб вважався незаконним (кровна спорідненість, свояцтво, статус свободи, віра та ін.). Сама форма шлюбу чітко виписана у 4-й статті II-го титулу Еклоги. Вона передбачала: письмову форму шлюбної угоди; наявності письмового договору про посаг; присутності трьох гідних довіри свідків; зобов'язання чоловіка підтвердити отримання повного посагу і його добросовісне збереження; дві зустрічні угоди, юридично рівносильні, стосовно посагу; шлюбний дар на користь дружини, що не обов'язково рівнявся посагу. Кожен елемент шлюбної угоди базувався на волевиявленні її суб'єктів при усвідомленні правових наслідків шлюбу, юридичних зобов'язань та настання, при відповідних обставинах, цивільної та кримінальної юридичної відповідальності.

Таким чином, завдяки реформі шлюбного законодавства у добу перших імператорів Ісаврійської династії з'явилися нові акценти у волевиявленні суб'єктів шлюбного права, які були результатом регулювання шлюбно-сімейного правовідносин, на якісно новій ціннісній основі візантійського права. Основні нормативно-правові приписи шлюбного права Еклоги, при незначних корекціях і доповненнях, зберегли свою чинність до кінця існування Візантії. Окрім того, шлюбне законодавство імператорів-іконоборців стало об'єктом рецепції візантійського права в межах території Римської імперії, а згодом переважно в країнах Південно-Східної та Східної Європи.

1. Азаревич Д. И. История византийского права. Ч. I. – Ярославль: Тип. Г. В. Фальк, 1876. – 118 с. 2. Барон Ю. Система римского гражданского права: В 6 кн. – СПб.: Издательство Р. Асланова "Юридический

центр Пресс", 2005. – 1102 с. 3. Бенеманский М. Прохирон. Вып. I. – Сергиевъ Посад, Тип. Св.-Тр. Сергиевой Лавры, 1906. – 556 с. 4. Браун, Питер. Тіло і суспільство. Чоловіки, жінки і сексуальне зречення в ранньому християнстві. Пер. з англ. В.Т. Тимофійчука. – К.: Мегатайп, 2003. – 520 с. 5. Гай. Институции // Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с. 6. Гортинские законы // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. В 2-х т. / Отв. ред. д.ю.н. Н.А. Крашенинникова. Т. 1. Древний мир и Средние века / Сост. О.Л. Лысенко, Е.Н. Трикоз. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – С. 139-149. 7. Гуляев Н. Предбрачный дар в Римском праве и в памятниках Византийского законодательства. – Дерпт, 1891. 8. Дигесты Юстиниана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. Т. IV. – М.: "Статус", 2004. – 780 с. 9. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., Издат. группа ИНФРА М – НОРМА, 1997. – 704 с. 10. Дячук Л. Шлюбні "табу" у візантійській правовій культурі // Про українське право. Збірник статей кафедри теорії та історії держави і права. Число III / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2008. – С. 216-237. 11. Коптев А.В. Кодификация Феодосия II и ее предпосылки // Древнее право. № 1. – М., Спарк, 1996. – С. 247 – 261. 12. Липшиц Е.Э. Право и суд в Византии IV – VIII вв. – Л., Наука, 1976. – 230 с. 13. Лурье В. М. История Византийской философии. Формативный период. – СПб, Аxioma, 2006. – XX + 553 с. 14. Медведев И.И. Правовая культура Византийской империи. – СПб: Алетейя, 2001 – 576 с. 15. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. – К., Юрінком Інтер, 2003. – 512 с. 16. Покровский И.А. История римского права. 4-е изд. – Пг.: Изд. юрид. кн. скл. "Право", 1918 – 430 с. 17. Покровский И.А. История римского права. – Минск: Харвест, 2002. – 528 с. 18. Правила Православной Церкви, с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. Пер. с сербского. Т. I. – М., Издательство "Отчий дом". – 650 с. 19. Рудоквас А. Д. О христианизации римского права в эпоху императора Константина Великого // Древнее право. – № 9. – М., Спарк, 2002. – С. 161-181. 20. Соколов И.И. Усыновление и его отношение к браку в Византии и на современном греческом Востоке. Историческо-правовой очерк. – СПб, Синадальная тип., 1910. – 127 с. 21. Сюзюмов М.Я. Василики как источник для внутренней истории Византии // Византийский временник. – № 14. – М., Наука, 1958. 22. Трофимчук М., Трофимчук О. Латинсько український словник. – Львів, Видавництво Львівської богословської академії, 2001. – VIII + 694 с. 23. Удальцова З.В. Законодательные реформы Юстиниана // Византийский временник. – № 52. – М., Наука, 1967. – С. 3-37. 24. Форманюк В. К. Формування Візантійської системи шлюбно-сімейного права (IV – VI ст.): Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2001. – 22 с. 25. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Східна традиція. – Одеса: Юрид. літ.-ра, 2000. – 260 с. 26. Хвостов В. М. История римского права. – Пятое изд., исправл. и дополн. – М., Изд. Т-ва И.Д. Сытина, 1910. – 464 с. 27. Шенвиц Ф. Власть римского домовладыки. – Варшава-Москва: Товарищество М. Вольфа, 1914. – 317 с. 28. Шулин Ф. Учебник истории римского права. Пер. с нем. И. И. Щукина. Под ред. В.М. Хвостова. – М., Тип. Э. Лисснера и Ю. Романа, 1893. – 609 с. 29. Эклога. Византийский законодательный свод VIII вв. / Вступительная статья, перевод и комментарий Липшиц Е.Э. – М., 1965. 30. Zachariae von Lingenthal K.E. Geschichte des griechisch-romischen Rechts. – Berlin, 1892. – S. 57.

Надійшла до редколегії 18.10.10

Б. Малишев, доц.

РОЗУМІННЯ ПРАВА ЯК ТЕЛЕОЛОГІЧНО ОБУМОВЛЕНОГО ЯВИЩА У КОНЦЕПЦІЇ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу розробленої Богданом Кістяківським (1860-1920) системи цілей, які обумовлюють функціонування права.

Ключові слова: Б. Кістяківський, телеологія права, ціль права.

Статья посвящена анализу разработанной Богданом Кистьяковским (1860-1920) системы целей, обуславливающих функционирование права.

Ключевые слова: Б. Кистьяковский, телеология права, цель права.

The article is devoted to Bohdan Kistiakivskiy's (1860-1920) system of purposes that determinates the functioning of law.

Key words: B. Kistiakivskiy, teleology of law, purpose of law.

У науковій спадщині видатного вітчизняного правознавця, соціолога та громадського діяча Богдана Кістяківського (1868-1920р.р.) безпосередньо телеологічному виміру права присвячений лише нарис "Причина та мета у праві" [1, с.385-399]. Проте, незважаючи на свій невеликий обсяг, вказаний нарис носить свого роду методологічно-узгальнюючий зміст, оскільки він підсумовує результати різноманітних наукових розробок вченого у сфері методології права.

Незважаючи на яскраво виражену методологічну оригінальність концепції праворозуміння Б. Кістяківсь-

кого, на сьогодні у вітчизняній науці наявні лише два дослідження відповідних праць цього вченого (маються на увазі роботи А. Козловського [3] та О. Меленко [4]). Такий стан речей в свою чергу обумовлює ту обставину, що на сьогодні немає жодної роботи, в якій би комплексно розглядався телеологічний аспект у праворозумінні Б. Кістяківського. Лише А. Козловський, досліджуючи у своїй відомій монографії питання мети пізнання права, робить стислі посилання на відповідні положення вищевказаного нарису Б. Кістяківського [2, с.56-67]. Таким чином, питання щодо телеологічного

